

NA CESTĚ KE SPECIALIZACI PĚSTOUNSKÉ PÉČE

2015

Možnosti systémové podpory ohrožených a náhradních rodin,
reg. č. CZ.1.04/5.1.01/B2.00015, projekt financovaný z Evropského sociálního fondu,
prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost, a státního rozpočtu.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Obsah

ÚVOD.....	2
1. Stručně z historie pěstounské péče v českých zemích.....	4
2. Charakteristika současné náhradní rodinné péče v České republice.....	7
3. Jaké děti potřebují pěstounskou péči?	10
4. Příklady specializované pěstounské péče v zahraničních	14
5. Další možnosti specializace pěstounské péče	20
6. Na (dlouhé) cestě ke specializaci pěstounské péče	22
7. Dilemata specializace pěstounské péče	25
8. Co lze učinit pro úspěšnou specializaci pěstounské péče a její zvládnutí?	27
9. Shrnutí aneb nezbytné kroky na cestě ke specializaci pěstounské péče	32
10. „Přirozená“ specializace pěstounské péče (příklady dobré praxe)	36
11. Použité prameny a literatura	38

Úvod

Systém náhradní rodinné péče v České republice prošel v uplynulých letech významnými změnami. Nový občanský zákoník mnohem přesněji než předchozí zákon o rodině vymezil práva a povinnosti rodičů a „náhradních rodičů“ v jednotlivých typech péče, zejména zřetelně odlišil rozdíly mezi osvojením a péčí pěstounskou, která byla do té doby často vnímána jako „jednodušší“ způsob osvojení. Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí z roku 2012 zavedla systém nárokových služeb pro pěstounské rodiny (tzv. „doprovázení“). Specifikovala také podmínky výkonu pěstounské péče na přechodnou dobu.

Praxe ukazuje, že současné rozlišení na „klasickou“ pěstounskou péči a pěstounskou péči na přechodnou dobu, je pro oblast sociální práce nedostačující. Je tedy na místě zabývat se otázkou **specializace pěstounské péče**. Metodická příručka *Na cestě ke specializaci pěstounské péče* si klade za cíl zmapovat možné typy (resp. specializace) pěstounské péče, jak jsou známy v rozvinutých evropských systémech péče o ohrožené děti, a nabídnout určité možnosti a řešení i pro metodickou a legislativní činnost v České republice. Stávající zákonná úprava je sice dostačující pro účely právního vymezení postavení pěstouna, rodiče a dítěte svěřeného do pěstounské péče, při vyhledávání a přípravách zájemců o náhradní rodinnou péči, sociální práci s pěstounskými rodinami, poskytování služeb těmto rodinám atd., však musí odborná veřejnost pracovat v daleko větší míře detailu.

Jako příklad lze uvést pěstounskou péči na přechodnou dobu. Současné znění zákona o sociálně-právní ochraně dětí předpokládá jistou univerzálnost těchto „profesionálních“ pěstounů. Je však velký rozdíl mezi povinnostmi poskytnout akutní (krizovou) péči v zásadě jakémukoliv dítěti a např. opakovaným zajišťováním krátkodobé péče o velmi malé děti po dobu trvání soudních řízení směřujících k osvojení.

Účelem této příručky není zavést umělé „kolonky“, do nichž budou pěstounské rodiny roztříděny. Každá kategorizace v sobě skrývá nebezpečí formálně byrokratických přístupů. Sjednocení přístupů a pojmů však nepochybně usnadňuje komunikaci mezi klíčovými aktéry systému.

Tato metodická příručka se proto zaměřuje především na **odlišnost rolí** pěstounských rodin, které primárně se odvíjejí od situace a potřeb dítěte. Moderní vědecká bádání i zkušenosti z praxe přináší poznání, že pokud chceme ohroženým dětem a jejich rodinám poskytnout co největší podporu, stabilitu a dobrou péči, neobejdeme se bez toho, abychom vytvářeli (v tomto případě náhradní) rodinné prostředí „šité dětem na míru.“ U dítěte přijímaného do náhradní péče zpravidla lze předem jeho situaci vyhodnotit, nastavit potřebnou péči a případně identifikovat problémy, s nimiž se dítě a pečující osoby v průběhu této péče mohou setkat. Pro mnoho dětí není pěstounská péče jen dobrým a bezpečným zajištěním výchovy a poskytnutím (rodinného) zázemí, které jsou základem přežití každého dítěte, ale zároveň i službou, tedy určitou formou odborné práce, což klade vysoké nároky na pěstouny a doprovázející služby.

Příručka je určena především pro odbornou veřejnost, zejména pracovníky poskytovatelů služeb (osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany, sociálních služeb atd.), orgánů sociálně-právní ochrany, soudů, poradenských pracovišť atd., ale také pro samotné pěstouny. Věříme, že bude inspirativní a přínosná pro všechny odborníky, kteří se zajímají o rozvoj pěstounské péče a usilují o to, aby byla formou kvalitní a efektivní péče pro všechny děti, které ji potřebují.

1. Stručně z historie pěstounské péče v českých zemích

Pro lepší pochopení současného pojetí pěstounské péče v České republice je dobré učinit krátký historický exkurz. Pěstounství mělo v českých zemích poměrně silnou tradici. V první polovině minulého století dokonce můžeme vysledovat určité formy „specializace“ této péče, neboť již tehdy existovalo rozdělení na:

1. „Nalezeneckou“ pěstounskou péči pro děti z nalezinců a sirotčinců, kam bylo dítě svěřeno za úplatu (nejčastěji do péče manželů), a to na omezenou dobu, kterou limitovalo dosažení určitého věku (deset, později šestnáct let), po té se dítě opět vracelo do ústavu. Výběr pěstounů a dohled nad výkonem pěstounské péče realizoval ústav prostřednictvím tzv. ústavního poručenství.

2. Pěstounskou péči řízenou a kontrolovanou spolky okresní a zemské péče o mládež. Zákonem o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských z roku 1921 byla tehdejšími sociálními pracovníky svěřena kompetence vyhledávat spolehlivé pěstouny. Mělo jít o osoby (mimo jiné) mravně bezúhonné, v dobrém zdravotním i psychickém stavu, s trvalým zaměstnáním, stálým bydlištěm a schopností zajistit dítěti řádnou výchovu.

3. Pěstounskou péči v tzv. koloniích. Jednalo se o výběr „rodin“ soustředěných v jedné oblasti (obci, okresu apod.), které se pak staly rodinami pěstounskými. Blízké soužití rodin na malém území umožňovalo zabezpečení sociální práce, zajištění kontroly a pomoci v případech problémů s péčí svěřených dětí.

4. Pěstounskou péči vykonávanou na základě soukromé dohody mezi rodiči dítěte a pěstouny, a to bez soudního jednání. Tento způsob péče v podstatě položil základy pěstounské péče příbuzenské, kdy byly děti svěřovány zejména prarodičům a dalším příbuzným.¹ Podobný přístup k pěstounské péči je dodnes uplatňován například ve Spolkové republice Německo.

Důvody, proč se institut pěstounské péče (na rozdíl od mnohých jiných evropských zemí) stále nachází na spletitě cestě k respektované a ceněné formě péče o ohrožené děti, je nutno hledat rovněž v minulosti, konkrétně v 50. letech 20. století, kdy totalitní smýšlení přálo všemu kolek-

tivnímu, tedy i péči ústavní.² Pěstounská péče byla počínaje rokem 1950 fakticky zrušena a trvalo dlouhá léta, než bylo možno znovu zahájit diskuse o jiných formách náhradní rodinné péče než adopci. Zlom nastal na konci 60. let v souvislosti s iniciativami, které mimo jiné vyústily ve vznik první SOS vesničky (jejich součástí byla například i celonárodní sbírka na podporu její výstavby). Do právního řádu se pěstounská péče však vrátila až v roce 1973 zákonem o pěstounské péči, jehož některá ustanovení, pojmy a duch přežívají i v dnešní úpravě pěstounské péče zakotvené v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí. Zákon z roku 1973 umožňoval svěřit dítě do pěstounské péče „jehož výchova u rodičů není zajištěna z příčin, které budou zřejmě dlouhodobé.“ Existovala tedy zcela zřejmá preference modelu dlouhodobé pěstounské péče, ke které se časem přidružilo postupné stírání rozdílů mezi osvojením a pěstounskou péčí. Dodnes ve všeobecném povědomí nejsou odlišnosti pěstounské péče a osvojení jasné a známé. Tento přístup se promítal do řady oblastí. Například bylo zcela běžné, že přípravy na náhradní rodičovství probíhaly společně jak pro zájemce o pěstounskou péči, tak pro zájemce o osvojení dítěte.³

Z hlediska „specializace“ bylo do konce roku 2012 možné vysledovat vymezení pěstounské péče individuální a skupinové, přičemž v oblasti individuální pěstounské péče systém výrazně odlišoval (a dosud odlišuje) péči příbuzenskou (vykonávanou prarodiči nebo jinými příbuznými) a pěstounskou péči vykonávanou cizími osobami, které na rozdíl od příbuzenských pěstounů procházejí procesem zprostředkování a odborných příprav. Skupinovou pěstounskou péči donedávna reprezentovala zejména zařízení pro výkon pěstounské péče (tento institut byl zrušen novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí z roku 2012). Odborná literatura k této skupinové formě rovněž přiřazuje také velké pěstounské rodiny s manželským párem „v čele“.⁴ V roce 2006 díky novele zákona o rodině přibyl také nový typ pěstounské péče „na přechodnou dobu“, která však až do počátku roku 2013 byla pro ne zcela optimálně nastavené podmínky hmotného zabezpečení pěstounů zcela marginální záležitostí, neboť jí v celé České republice vykonávalo jen několik (odvážných) jednotlivců. Významnou změnu přinesla až zmíněná novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí, účinná od 1. ledna 2013 (ve sbírce zákonů byla publikována pod č. 410/2012 Sb.) a nový občanský zákoník účinný od 1. ledna 2014.

¹ Matějček, Z., & kol. (1999), s. 29 – 30.

² Matějček, Z., & kol. (1999), s. 30.

³ V některých krajích České republiky tento trend přetrvává. Nepochybně existují styčná témata pro obě skupiny zájemců, nicméně pojetí obou institutů je jinak zásadně odlišné. V posledních letech se však naopak do práce s osvojiteli promítají témata, s nimiž se otevřeně pracuje v pěstounské péči, např. identita dítěte. Nový občanský zákoník zavedl např. povinnost osvojitele informovat osvojence o skutečnosti osvojení, jakmile se to bude jevit vhodným, nejpozději však do zahájení školní docházky.

⁴ J. Kovařík in Matějček, Z., & kol. (1999), s. 32.

Jaká je současná právní úprava náhradní rodinné péče v České republice?

Aktuálně jsou v právním řádu České republiky za náhradní rodinnou péči považovány instituty, jejichž prostřednictvím soud svěřuje dítě do péče jiné fyzické osoby než rodiče. Sami rodiče (bez nutnosti obracet se na úřad nebo na soud) mohou podle § 881 občanského zákoníku svěřit péči o dítě a jeho ochranu, výkon výchovy, popřípadě některých jejich stránek, nebo dohled nad dítětem, jiné osobě. Tato dohoda se nemusí dotknout trvání ani rozsahu rodičovské povinnosti. V praxi se je tento typ péče používán zejména k zajištění krátkodobé péče o dítě. Zákon nestanoví požadavky na osobu, která má o dítě pečovat, ani formu dohody (může být ústní i písemná). Výběr vhodné osoby je odpovědností rodičů. Práva a povinnosti rodičů zůstávají v plném rozsahu zachovány. Jde o vztah mezi rodičem a osobou pečující o dítě, do kterého stát žádným způsobem nevstupuje.

V případě, že se dítě ocitá v péči, která nahrazuje či do budoucna plně nahradí osobní péči rodičů, jsou voleny následující formy péče:

1. Osvojení (§ 794 až § 854 občanského zákoníku).
2. Osobní péče poručníka (§ 928 až § 942 občanského zákoníku). V případě, že poručník o dítě osobně pečuje, má z pohledu hmotného zabezpečení (dávkové, daňové či pojistné systémy) stejné postavení jako pěstoun, má rovněž nárok na služby „doprovázejících“ organizací, zajištěné (povinně uzavíranou) dohodou o výkonu pěstounské péče.
3. Péče jiné osoby (§ 953 až § 957 občanského zákoníku). O svěřeni dítěte do tohoto typu péče rozhoduje soud, podmínkou pro svěřeni je skutečnost, že o dítě nemůže pečovat žádný z rodičů ani poručník. Osoba, která o dítě pečuje, má obdobná práva a povinnosti jako pěstoun, z hlediska hmotného zabezpečení však nemá postavení tzv. „osoby pečující“ podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Neuzavírá se s ní dohoda o výkonu pěstounské péče, nevzniká jí nárok na dávky pěstounské péče. Dítě do tohoto typu péče však nelze svěřit v případě, kdy nelze rodiči nebo jiné povinné osobě vyměřit výživné v odpovídající výši.
4. Pěstounská péče (§ 958 až § 970 občanského zákoníku).
5. Pěstounská péče na přechodnou dobu (§ 958 odst. 3 občanského zákoníku, ten však v podrobnostech odkazuje na zvláštní právní úpravu, kterou je § 27a zákona o sociálně-právní ochraně dětí).

2. Charakteristika současné náhradní rodinné péče v České republice

Při pohledu na předchozí historický vývoj je zřejmé, že se systém náhradní rodinné péče díky legislativním změnám v letech 2012 – 2014 ocitl v další přelomové etapě. Jde o úpravy zásadní, ale nikoliv zřejmě konečné. Každou změnu je vhodné po určité době vyhodnotit. Nabyté zkušenosti jsou příležitostí k dalšímu rozvoji a zkvalitnění péče o ohrožené děti. Otázku další specializace pěstounské péče je nutné řešit především z perspektivy potřeb dětí, které do tohoto typu náhradní péče směřují. Musíme vědět, jaké děti jsou v systému považované za ohrožené, v čem toto ohrožení spočívá a jaké formy pomoci pro ně potřebujeme či potřebovat budeme.

Co těmto dětem nabízí současný systém? Jak vypadá náhradní rodinná péče a náhradní výchova v České republice? Ze závěrů výzkumu, realizovaného Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí v roce 2010 pod názvem *Zmapování ekonomické situace pěstounských rodin a zařízení pro výkon pěstounské péče*⁵, vyplývá, že nejvíce pěstounských rodin (téměř 80 %) se stará o jedno svěřené dítě. Dvě svěřené děti se vyskytují u 17 % pěstounských rodin. Tzv. velké pěstounské rodiny, ve kterých je pečováno o pět a více dětí, se dnes vyskytují již jen zcela výjimečně a jejich poměr nedosahuje ani jednoho procenta zastoupení ve spektru pěstounských rodin. Co do vztahu k přijímanému dítěti, jsou v 69 % pěstouni příbuznými svěřených dětí, ve více jak polovině případů jde přitom o jejich prarodiče. Zajímavé srovnání a ukazatele pro rozvoj pěstounské péče také poskytuje věková struktura pěstounů. U příbuzenské pěstounské péče je věkový průměr výrazně vyšší než u péče nepřibuzenské (58 let u mužů a 57 let u žen v příbuzenské péči oproti průměrnému věku 47 let u mužů a 45 let u žen, kteří jsou pěstouni bez příbuzenského vztahu k dítěti). U příbuzenské péče se často objevují osoby nad 65 let (24, 4 % příbuzenských pěstounů jsou muži v této věkové skupině, u žen tento podíl dosahuje 16,5 %).

Specifickým potřebám dětí se budeme věnovat v následujících kapitolách, nicméně pro úvodní přehled postačuje srovnání založené na základních charakteristikách, jako je například věk a pohlaví dětí, které jsou umísťovány do ústavních zařízení, tedy dětí, pro které by měly být náhradní rodiny aktivně vyhledávány. Do konce roku 2012 byly děti po-

⁵ Kuchařová, V., & kol. (2010).

suzovány podle toho, zda jsou „vhodné“ či „nevhodné“ pro zařazení do evidence pro zprostředkování náhradní péče. Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí tento diskriminační přístup opustila. Platí, že pro každé dítě, které je nuceno opustit vlastní rodinu, je přednostně vyhledávána náhradní péče formou péče rodinné.

Co se týká dětí nejmladšího věku, v roce 2012 bylo do dětských domovů pro děti do tří let věku (dříve kojeneckých ústavů) přijato 1 932 dětí⁶, a to jak z důvodů zdravotních, sociálních, tak tzv. zdravotně-sociálních. V průběhu sledovaného roku bylo propuštěno 1 940 dětí, z toho téměř 51 % do vlastní rodiny. Další skupinu tvoří děti, které jsou umísťovány do školských ústavů (zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy). Ve školním roce 2014/2015 bylo v dětských domovech, dětských domovech se školou, výchovných ústavech 6 495 dětí, z toho v dětských domovech 4 314 dětí (z čehož 2 002 jsou dívky).⁷ Např. dětí mladších patnácti let, které plní povinnou školní docházku, bylo ve zmiňovaném školním roce ve všech typech školských zařízení 2 594. Nacházely se zde však i děti mladších tří let, kterých bylo 75. Děti předškolního věku starších tří let zde žilo 370. Okolo 1 000 dětí bylo umístěno do výchovných ústavů, téměř 680 dětí pobývalo v dětských domovech se školou. Školská statistika sleduje také spektrum postižení dětí, mezi které řadí postižení mentální (1 265 dětí), sluchové (33 dětí), zrakové (120 dětí), vady řeči (194 dětí), tělesné (14 dětí), vývojové poruchy (424 dětí), autismus (39), závažné poruchy chování (703) a extrémní poruchy chování (151).⁸

V domovech pro osoby se zdravotním postižením (pobytových zařízeních v oblasti sociálních služeb) pobývalo v roce 2013 646 dětí a mladých lidí.⁹ Dalším typem pobytové péče pro děti jsou zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, kterými projde ročně přibližně 2 000 dětí (v roce 2010 to bylo např. 1 765 dětí). Mezi nejčastější důvody pro umístění dětí patřily v tomto roce problémy s bydlením (důvod umístění u 50 % dětí), finanční problémy rodiny (důvod pro pobyt 41 % dětí) a zanedbání péče (důvod pro umístění 31 % dětí).¹⁰ „Ze zkoumaného vzorku 730 dětí umístěných v zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc přišla naprostá většina dětí z biologické rodiny. Děti v prvních šesti měsících života byly v porovnání s ostatními věkovými skupinami přijímány častěji na základě předběžného rozhodnutí (54 %), což souvisí s tím, že tyto děti byly v polovině případů předány do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc přímo z porodnice. Naopak méně často byly nejmladší děti umístěny do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc na základě žádosti zákonného zástupce (20 %). U dětí staršího školního věku (11-14 let) je naopak

zřetelná tendence k umísťování do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc na základě žádosti zákonných zástupců (44 %), na úkor předběžných opatření (30 %) a žádosti orgánu sociálně-právní ochrany se souhlasem zákonných zástupců (15 %).“¹¹

I přes nesourodost sledování dat o ohrožených dětech a rodinách v jednotlivých oblastech systému, by bylo možné pečlivou analýzou získat poměrně detailní přehled o struktuře dětí a rodin, které se ocitají v systému sociálních služeb, sociálně-právní ochrany a ústavní péče. Tato analýza je nutným předpokladem pro efektivní nastavení potřebných specializačních pěstounské péče. Základní parametry však již můžeme vypočítat z dnes dostupných dat.

⁶ Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti v roce 2012. Dostupné na: <http://www.uzis.cz/rychle-informace/cinnost-kojeneckych-ustavu-detskych-domovu-pro-deti-do-tri-let-dalsich-zarizeni-pro-deti-roce-2012>. Novější statistiky za roky 2013 a 2014 Ústav zdravotnických informací a statistik bohužel nezveřejnil.

⁷ Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele. Dostupné na: <http://toiler.uiv.cz/ročenka/ročenka.asp>

⁸ Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele. Dostupné na: <http://toiler.uiv.cz/ročenka/ročenka.asp>

⁹ Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí. 2013. MPSV. Dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/19296/MPSV_ročenka2013_061114.pdf

¹⁰ Barvíková, J. & Palonciová, J., (2012)

¹¹ Ibid., str. 29

3. Jaké děti potřebují pěstounskou péči?

V úvodu bylo řečeno, že specializace pěstounské péče nespočívá v umělé kategorizaci pěstounských rodin, ale ve specifikaci potřeb dítěte a nastavení postupů vedoucích k adekvátní reakci na tyto potřeby. Základním předpokladem pro úspěšný a smysluplný rozvoj dalších forem pěstounské péče je dobrá znalost potřeb dětí a kvalifikované posouzení jejich struktury v populaci ohrožených dětí. Je nutné poznamenat, že v českých podmínkách chybí objektivní snímek toho, jaké děti se ocitají v systému náhradní rodinné péče či ústavní výchovy. Systém tedy pracuje spíše ka- zuisticky a reaguje na konkrétní případy. Pro řešení individuálního příběhu je takový přístup samozřejmě nezbytný. Z hlediska systémových opatření je však zobecňování na základě jednotlivých případů často cestou do slepé uličky.

U ohrožených dětí platí, že musí být vždy reagováno na tzv. notoricky známé potřeby, kterými jsou potřeby biologické, psychické, sociální, emocionální, duchovní.¹² Současně se však z nejrůznějších důvodů přidávají další požadavky vyžadující speciální přístup. Může to být například další znevýhodnění dítěte (tělesné, psychické, mentální). Dítě v náhradní péči se většinou potýká také s následky špatného zacházení z dřívější péče, která měla vliv na jeho vývoj a zdraví (viz rámeček „Jaké jsou následky špatného zacházení s dítětem z dřívější péče?“).

¹² Vaníčková, E. & Faierajzlová, V. & Nejedlá, M. & Votavová, J. (2012).

Jaké jsou následky špatného zacházení s dítětem z dřívější péče?¹³

Týrání dětí

Týrání dětí - fyzické, citové, sexuální nebo prostřednictvím zanedbání péče - může mít dlouhodobé dopady na všechny aspekty zdraví, vývoje a prosperity dítěte. Bezprostřední i dlouhodobé dopady zahrnují úzkost, deprese, zneužívání návykových látek, problémy s příjmem potravy, sebedestruktivní chování, pohoršující a asociální chování. Týrání bude pravděpodobně mít hluboký dopad na sebeúctu dítěte, na to, jak se vnímá, i na jeho budoucí život. Problémy mohou přetrvávat i v dospělosti. Zkušenosti s dlouhodobým zneužíváním mohou vést k obtížím při vytváření či udržování blízkých vztahů, prosazování se v práci a mimořádným problémům při osvojování si nezbytných dovedností a postojů pro dobré rodičovství.

Fyzické zneužívání

Fyzické zneužívání může přímo vést k neurologickým poškozením, fyzickým zraněním, postižení, případně v extrémních situacích k úmrtí. Fyzické zneužívání je spojováno s následným agresivním chováním u dětí, citovými a behaviorálními problémy, případně s problémy ve vzdělávání. Zneužívání dětí zpravidla existuje v rodinách s domácím násilím.

Citové zneužívání

V rostoucí míře se objevují důkazy, že trvalé citové zneužívání, včetně dopadů vážné šikany, má dlouhodobé negativní dopady na vývoj dítěte. Citové zneužívání má důležitý dopad na rozvoj duševního zdraví dítěte, chování a sebeúctu.

Sexuální zneužívání

Narušené chování, včetně sebepoškozování, nevhodné sexuální chování, sexuálně škodlivé chování, deprese a ztráta sebeúcty, je spojováno se sexuálním zneužíváním. Jeho negativní dopady mohou přetrvávat až do dospělosti. Má se za to, že závažnost dopadu na dítě se může zvyšovat tím více, čím déle zneužívání trvá, čím je rozsáhlejší a čím je dítě vystavené této formě násilí starší. Schopnost dítěte vyrovnat se s prožitkem sexuálního zneužívání (po odhalení či rozpoznání takového jednání) je posílena podporou nezneužívajícího dospělého pečovatele, který dítěti věří, pomáhá mu zneužívání pochopit a je schopen nabídnout pomoc a ochranu.

¹³ Zpracováno podle materiálu iniciativy Working Together to Safeguard Children: A guide to inter-agency working to safeguard and promote the welfare of children. Dostupné na: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130401151715/https://www.education.gov.uk/publications/standard/publicationDetail/Page1/DCSF-00305-2010>

Zanedbání péče

Vážné zanedbání péče u dětí má negativní dopady na jejich schopnosti utvářet vztahy a může zapříčinit významné narušení růstu a intelektuálního vývoje. Trvalé zanedbávání péče může vést k vážnému poškození zdraví a vývoje, případně k dlouhodobým problémům v oblasti sociálního chování, vztahů a vzdělávání. Zanedbané děti mohou rovněž mít nízkou úroveň sebeúcty, případně se mohou cítit nemilované či izolované.

Domácí násilí

Domácí násilí ovlivňuje děti mnoha způsoby. Děti jsou vystaveny zvýšenému riziku fyzického zranění během incidentu - a to většinou náhodně nebo v důsledku pokusu zasáhnout. I pokud nedojde k přímému zranění, je pro ně fyzické nebo citové utrpení rodiče velmi výrazným zdrojem úzkosti. V případě, že jsou děti vystaveny vlivu konfliktu rodičů, a to i při neexistenci násilí, může to vést k stresu a úzkosti, což se může odrážet v následném konfliktním nebo kriminálním jednání.

Významnými zdroji stresových situací u dětí a rodin jsou také situace, kdy je rodina postižena sociálním vyloučením, v případě duševních poruch rodičů nebo pečovatелů, užívání drog ze strany rodičů, problémové konzumace alkoholu ze strany rodičů, atd.

Více souběžných negativních faktorů prohlubuje problémy, se kterými se rodiče potýkají při uspokojování potřeb svých dětí, a zvyšuje pravděpodobnost, že dítě bude vystaveno zanedbávající péči. Náhradní rodiče musejí počítat se skutečností, že „je spíše výjimkou, přichází-li do náhradní rodinné péče dítě, které by nebylo nějak poznamenáno životem v předchozím nevhodném prostředí.“¹⁴

Dítě, které je umístěno do náhradní výchovy, bývá zpravidla emocionálně i sociálně narušené. Už v prenatalním období se někdy potýká s fyziologickým ohrožením (alkohol a jiné návykové látky, nízká úroveň zdravotní péče, škodlivý životní styl). Zmírnění, resp. odstranění poruch vývoje vyžaduje zejména:

- profesionálně kvalifikované a cílené přístupy od dospělých,
- vyřešení vlastních vývojových psychosociálních krizí samotným dítětem,
- vybudování dlouhodobého pozitivního emocionálního vztahu mezi dítětem a dospělou osobou.¹⁵

Právě výše uvedené „profesionálně kvalifikované a cílené přístupy od dospělých“ by měly být realizovány v rámci specializovaných typů pěstounské péče.

Kromě všech nejrůznějších potřeb, které musí být dětem v náhradní rodinné péči naplňovány, existuje jedno společné téma, které nelze při pěstounství opomíjet. Je jím skutečnost, že děti v náhradní rodinné péči, ať už jsou jakékoliv a přicházejí odkudkoliv, tak vždy zažívají ztrátu blízkých osob a narušení citového pouta.

„Úzké citové vztahy k druhým bytostem jsou středobodem, od něhož se odvíjí život člověka, nejen když je kojencem, batoletem či školákem, ale také během dospívání a roků zralosti a dále až do stáří. Z těchto úzkých vztahů člověk čerpá sílu a radost ze života a tím, čím sám přispívá, dodává sílu a radost druhým.“¹⁶

Specializovaná pěstounská péče je místem, kde je možné úzké citové vazby vytvářet a zažívat. Bowlby (2013) shrnuje své vědecké závěry slovy, že „můžeme tudíž doufat, že navzdory veškerým nedostatkům jsou snad naše současné znalosti natolik správné, aby usměrňovaly naše snahy pomáhat lidem, kteří se již do potíží dostali, a především, aby zabránily tomu, aby se do nich dostali další.“ Poznatky ze zkoumání vazby a ztráty je tak potřebné využívat jak ke vzdělávání a směřování chování specializovaných pěstounů, tak i k rozvoji těchto specializovaných forem péče systémově, tak aby systém nevrhal děti již předem do nevhodných forem péče, ve kterých i při sebevětším úsilí nemůže dojít k autentickému prožití úzkého lidského vztahu.

¹⁴ Matějček, Z., & kol. (1999), s. 84.

¹⁵ Škoviera, A., (2007), s. 49 a násl. „Množství zvláštností dětí v náhradní výchově má charakter důsledků, že základem je „narušení dynamicko-motivačního a regulačního systému osobnosti, konkrétně zaměření a ještě konkrétněji oslabení a opoždění poznávacích aktivit vycházejících z chybějící stimulace a podpory poznávacích aktivit v raném dětství“.

¹⁶ Bowlby, J. (2013), s. 388.

4. Příklady specializované pěstounské péče v zahraničních

Pro přehled a inspiraci můžeme nahlédnout do některých zahraničních systémů, které nabízejí různé přístupy k pěstounské péči a rozvoji jejich specializovaných forem. V některých zahraničních systémech je detailnější specializace pěstounské péče již naprosto zažitou a rozvinutou charakteristikou náhradní rodinné péče. Jedna z prvotních informací, s níž se setkáte na webových stránkách, letáčích či literatuře zabývajících se pěstounstvím v řadě zemí, je právě přehled nejrůznějších forem pěstounské péče. Specializované druhy pěstounské péče jsou v zahraniční podrobovány výzkumům a bádání, na jejichž základě existuje nepřeborné množství publikací jak pro zájemce o pěstounství a samotné pečovatele, ale i pro ty, kdo tvoří koncepce a dále systém pěstounské péče rozvíjejí¹⁷. Specializace péče se objevuje rovněž při popisech dětí, pro které je pěstounská péče vyhledávána.

„Každé dítě je jiné, proto se pro pěstounství hledá opravdu široké spektrum pečovatelů, kteří se mohou postarat o různě staré děti s různými potřebami. Někteří pěstouni se specializují na různé druhy pěstounské péče, např. pěstounská péče nahrazující vazbu u teenagerů, na péči o předškolní děti, ale někteří pěstouni mohou kombinovat několik typů pěstounské péče¹⁸.“

Typy pěstounské péče mají různé názvy (a nutno podotknout, že jsou někdy do češtiny obtížně přeložitelné, protože neexistuje praktický ekvivalent pro daný druh péče v českých podmínkách), které odkazují buď:

- na délku trvání pěstounské péče (např. krizová nebo krátkodobá pěstounská péče), nebo
- na skupiny dětí podle jejich věku, nebo
- na určité potřeby dětí¹⁹.

¹⁷ Pro inspiraci je možné nahlédnout do katalogu publikací British Association for Adoption & Fostering, dostupné na: <http://www.baaf.org.uk/bookshop>

¹⁸ Bond, H. (2004), s. 13.: Fostering a child. A guide for people interested in fostering. London: BAAF. 2004. P. 13

¹⁹ Ibid.

Anglie

Druhů pěstounské péče rozlišuje anglický systém celou řadu. Dochází také k jejich vzájemným kombinacím ve smyslu, že je vzájemně využíváno několik typů pěstounské péče při zabezpečení péče o dítě vyrůstající mimo vlastní rodinu. Současně je aktivně využívaná pěstounská péče jako podpůrná služba, která významně napomáhá k udržení dítěte v jeho vlastní rodině (např. sdílená pěstounská péče).

Pěstounská péče tak může být specializována na:²⁰

- Krizovou pěstounskou péči – když dítě akutně potřebuje místo, kde může být v bezpečí, zpravidla je to péče poskytována na několik nocí.
- Krátkodobou pěstounskou péči – pěstouni se starají o děti několik týdnů či měsíců, zatímco je řešena jejich situace a hledáno stabilní řešení do budoucnosti.
- Dlouhodobou pěstounskou péči – v této formě péče žije dítě u pěstounů dlouho, zpravidla až do dospělosti, kdy je připraveno žít vlastní nezávislý život.
- Respitní pěstounskou péči, která může mít různá označení, někdy obtížně přeložitelná do češtiny, vzhledem k tomu, že takový druh péče u nás oficiálně neexistuje a je tak bez praktických příkladů obtížně představitelný v praxi. Tento druh péče může být nazýván např. „odpočinková péče“, „sdílená pěstounská péče“ apod. Tato „odlehčovací pěstounská péče“ je využívána při péči o děti vyžadující nepřetržitou náročnou péči (např. děti s vážným postižením nebo děti s vážnými poruchami chování). Takové děti pak mohou trávit krátkou dobu s jinou „odlehčovací“ rodinou, která se o ně stará, zatímco jejich vlastní rodina nebo třeba dlouhodobá pěstounská rodina má prostor pro krátký odpočinek.
- Nápravnou pěstounskou péči – jedná se o vysoce specializovanou formu pěstounské péče, kdy je k velmi odborně kvalifikovaným pěstounům umístěn mladý člověk, který spáchal závažný trestný čin. Jsou také rozvíjeny formy péče, kdy může být pěstounská rodina místem de facto výkonu uloženého trestu soudem.

²⁰ Ibid.

- Terapeutickou pěstounskou péčí – tato forma péče se zaměřuje na děti, které vyžadují specializovaný přístup a péči vzhledem k celému spektru svých specifických potřeb. Tyto děti jsou obvykle zároveň v terénní nebo ambulantní péči řady dalších odborníků (zdravotníků, stacionářů apod.).
- Příbuzenskou pěstounskou péčí nebo péčí blízkých osob – je velkou výhodou, pokud o děti pečují lidé, které děti znají již ze své minulosti (příbuzní, kamarádi či přátelé rodiny apod.). Vzhledem k tomu, že se jedná o nejrozšířenější typ pěstounské péče i v českých podmínkách, je jistě dobré čerpat ze systémů, které již tento typ zahrnují do specializovaných forem náhradní péče a vyvinuly již adekvátní formy podpory příbuzenským náhradním rodinám, protože není výjimkou, že příbuzní či blízké rodiny péči přes veškeré úsilí nezvládnou (a možná bez kvalitní pomoci a kontroly ani zvládnout nemohou).
- Pěstounskou péčí zaměřenou na péči o sourozence – takové pěstounské rodiny přijímají a „pracují“ s velkými sourozeneckými skupinami. Tento typ péče zabráňuje rozdělování sourozenců do více rodin či dokonce typů péče (jak je bohužel v českých podmínkách stále obvyklé, že jsou děti rozdělovány dle věku či potřeb, které mají a na které nedovede reagovat aktuální nabídka pěstounských rodin nebo dané ústavní zařízení).
- Pěstounskou péčí specializovanou na matky s malými dětmi – tyto pěstounské rodiny se zaměřují na podporu a pomoc zejména nezletilým matkám (které ještě třeba chodí do školy) a připravují je na vstup do samostatného života, aniž by došlo k rozdělení matky a dítěte.
- Podpůrnou pěstounskou péčí – tato péče se může nazývat také „komunitní pěstounství“ a je specifická tím, že se zkušenosti pěstouni starají o dítě buď ve svém domácím prostředí, nebo docházejí přímo do vlastní rodiny dítěte.

Norsko

Dalším systémem, který podporuje rozvoj pěstounské péče a právo dětí na život v rodinném prostředí, je systém péče o děti a rodiny v Norském království. Statistiky sociálního systému péče o děti v Norsku zahrnují čtyři druhy pěstounské péče²¹:

²¹ Informace o norském systému byly prezentovány na odborném setkání pořádaném Ministerstvem práce a sociálních věcí, které se uskutečnilo v rámci předem definovaného projektu „Kodifikace právní úpravy podpory rodin, náhradní rodinné péče a systému péče o ohrožené děti“ dne 25. listopadu 2014.

- Pěstounská péče mimo rodinu neboli tzv. „neutrální“ pěstounský domov
- Příbuzenská pěstounská péče
- Posílená (podporovaná) pěstounská péče mimo rodinu
- Posílená (podporovaná) příbuzenská pěstounská péče

Systém pěstounské péče v Norsku je podobný tomu českému, protože také definuje základní dvě formy pěstounské péče (příbuzenskou a nepříbuzenskou). Posílená pěstounská péče je ještě více podpořenou formou náhradního rodičovství, kdy pěstouni mohou dostat navíc finanční prostředky, které jim umožní přechodně (nebo i dlouhodobě) opustit své zaměstnání. Tento typ pěstounské péče je také pod větší mírou supervize a pěstouni jsou více vzděláváni. V poslední době je v Norsku preferována právě tato forma pěstounské péče. Pěstouni se stávají spíše profesionálními pečovateli, kteří mají nárok na odměnu za „odbornou“ péči o dítě. S ohledem na získávání nových pěstounů přechod směrem k posílené pěstounské péči pravděpodobně odráží posun ve vnímání toho, co pečovatelé a sociální pracovníci od role pěstouna očekávají. Pěstoun začíná být nyní vnímán spíše jako profesionál, který má za plnění svých povinností nárok na odměnu.

Specializovanou formou pěstounské péče představuje v norském systému tzv. speciální pěstounská péče, která je vykonávána buď jako krizová, nebo dalo by se říct i krátkodobá, která se uplatňuje v situacích, kdy se čeká na rozhodnutí místních orgánů, co bude s dítětem dál. Tato krizová pěstounská péče nebývá delší než tři měsíce. Kromě toho může být speciální pěstounská péče vykonávána v rodinných domovech, kde jsou těžko umístitelné děti, děti starší 13 let, adolescenti. Pěstouni zde pracují jako osoby samostatně výdělečně činné, po odchodu do důchodu mají nárok na všechny dávky jako jiní zaměstnanci.²²

Aktuální informace o dalších přístupech a stavu pěstounské péče shrnula podrobná studie zkoumající systémy náhradní rodinné péče ve vybraných zemích.²³ Ze studie je možné vybrat následující údaje (doplňené o další informace) týkající se specializace pěstounské péče v zemích jako je Dánsko, Slovensko a Polsko.

²² Norsko má 87 % ohrožených dětí v péči pěstounů. Dostupné na: <http://www.cijedite.cz/?nav=aktuality/ostatni/48-norsko-ma-87-%>

²³ Novák, O., & Paleček, J., & Matoušová-Šmídová, O., & Vyskočil, F., & Zuman, J., & Bubleová, V. (2013).

Dánsko

V Dánsku existují různé formy náhradní rodinné péče, mezi které se řadí:

- Pomocné rodiny, které se starají o děti rodičů nebo pěstounů, které potřebují na určitou dobu odpočinek (odlehčení) od péče o dítě/děti.
- Síťová pěstounská péče je v podstatě příbuzenskou pěstounskou péčí, kdy je hledáno umístění pro dítě v „síti“ příbuzných či blízkých osob dítěte.
- Nepříbuzenská pěstounská péče je péče realizovaná osobami bez dřívějšího vztahu k dítěti.
- Komunální (místní) pěstounská péče, která je jakousi formou profesionální náhradní péče o dítě, kdy jsou pečující osoby podrobeny většímu dohledu dozorujících orgánů a mají také povinnost se dále vzdělávat.

Slovensko

Slovenská cesta v oblasti náhradní rodinné péče je pro nás inspirující, protože ji můžeme lépe porozumět a mentálně lépe pochopit. Navíc řadu situací zažíváme v českém systému velmi obdobně, nebo srovnatelné problémy diskutujeme (např. sjednocení systému pod jeden zodpovědný rezort, který bude mít komplexně na starosti oblast péče o ohrožené děti a rodiny), jen bohužel s jistým zpožděním a stále nejasným výsledkem. Na rozdíl od České republiky se Slovensko vydalo cestou rozvoje náhradní rodinné péče již v roce 1993, kdy zakotvilo institut tzv. profesionálních rodin.²⁴ Profesionální rodiny tvoří zaměstnanci dětských domovů, který s nimi uzavírá pracovní smlouvu. Péče probíhá v domácnosti zaměstnanců. Péče v profesionálních rodinách má ze zákona přednost před péčí v samostatných skupinách v ústavní péči. Těžiště náhradní rodinné péče tkví na Slovensku v „klasické“ pěstounské péči, která se profesionalizuje a dále rozvíjí.

Polsko

V Polsku jsou aktuálně rozvíjeny následující formy pěstounské péče:

- Péče příbuzných, která se řadí mezi neplacený druh pěstounské péče. Tato péče nemá charakter profesionální péče.
- „Neprofesionální“ pěstounské rodiny (*Niezawodowe rodziny*), které vznikají na dobrovolném základě a není jim hrazena odměna či plat.

²⁴ Marošiová, L., & Bohovicová, M., & Šumšalová, S., & Žilinčíková, D. (2012).

- Profesionální pěstounské rodiny (*Rodziny zawodowe*), které zahrnují rodiny plnící funkci „rodinné pohotovosti“ a profesionální specializované rodiny starající se o děti se specifickými potřebami či výchovnými problémy. Mezi profesionální rodiny se řadí i tzv. mnohodětné pěstounské rodiny, které pečují o tři až šest svěřených dětí. V případě že rodina pečuje o více než tři děti, získává ze zákona nárok na asistenta.

Německo

V Německu je péče o dítě v cizí rodině označována souhrnně jako péče pěstounská (odlišnou formu představuje osvojení). Existuje také více forem pěstounské péče:

- Příbuzenská pěstounská péče, která je podstatně méně formalizovaná, než jak známe z jiných systémů (včetně českého). U této formy péče je možné, aby dítě bylo předáno do péče příbuzných (do 3. stupně příbuzenského vztahu) bez účasti soudu či orgánu péče o děti. Tato péče nemusí být nijak oznámena, pokud se jedná o krátkodobou formu péče (až do osmi týdnů).
- Dlouhodobá pěstounská péče (časově neomezená), která je určena pro děti a mladé lidi, pro které není možné, aby vyrůstali ve své původní rodině. Tato péče trvá většinou do osmnácti let věku mladého člověka.
- Krátkodobá pěstounská péče (časově omezená a celodenní pěstounská péče) je využívána pro děti, a mladé lidi, kteří nemohou žít ve své rodině po omezenou dobu (od tří do šesti měsíců).

Umísťování do pěstounské péče, která není péčí příbuzenskou, může být realizováno také na základě rozhodnutí rodičů, kteří dítě fyzicky svěří pečující osobě. V těchto případech existuje oznamovací povinnost o předání do péče cizí osoby vůči Úřadu pro mládež.

5. Další možnosti specializace pěstounské péče

Ve výše uvedené exkursi mezi různé typy pěstounské péče v zahraničí byly zaznamenány již zmiňované aspekty specializované pěstounské péče, mezi které patří časové hledisko (krátkodobá, dlouhodobá pěstounská péče) a specializace ve smyslu profesionalizace náhradních rodičů na určité specifické situace související s péčí o dítě (krizová pěstounská péče, příbuzenská pěstounská péče, odlehčovací pěstounská péče apod.). Obvyklé jsou také kombinace obou aspektů, kdy např. odlehčovací péče je ze své podstaty krátkodobá (ve vztahu k určité rodině).

Vzhledem k pestrosti potřeb dětí a realizovaným výzkumům v oblasti pěstounské péče se setkáváme s tím, že některé systémy se již vydaly na důkladnou cestu specializace a nabízejí možnost pro zájemce o pěstounskou péči specializovat se na specifické případy dětí, které se nevyskytují příliš často a vyžadují hlubší porozumění danému tématu, další rozvoj kompetencí a dovedností proto, aby pěstounská rodina péči zvládla. Takovými dalšími specializacemi mohou být např.:

- Péče o děti minoritního etnika – např. ve Velké Británii je tomuto tématu věnována řada výzkumů²⁵, které se zabývají výstupy z realizovaných „multikulturních“ péčí a hledání cest, jak zabezpečit nejlepší zájem dětí jiného než většinového etnika, které se dostávají do náhradní péče. V českých podmínkách je předmětem diskusí a publikací²⁶ náhradní péče o děti romského etnika, která je však bohužel stále zatížena předsudky a mýty majoritní společnosti o životě a naturelu romských dětí. I z tohoto důvodu se tak Česká republika řadí mezi země, která zprostředkovává děti do osvojení v zahraničí.
- Péče o děti s fetálním alkoholovým syndromem – např. ve Spojených státech, kde je specializace pěstounské péče velmi rozšířená, dochází k evaluacím stávajících typů péče a jejich vlivu na život dětí. Je přijímána řada doporučení zejména ve vztahu k přípravám (tréninkům) a dalšímu vzdělávání pěstounů. Na poli problematiky dětí postižených fetálním alkoholovým syndromem byl např. realizován výzkum²⁷, který zkoumal znalost pěstounů o této problematice a efektivitu tréninkového programu, který má za cíl připravit náhradní rodiče na kvalitní péči o svěřené dítě trpící fetálním alkoholovým syndromem.

- Péče o velké sourozenecké rodiny – tato forma péče byla zmíněna již dříve, nicméně jde opět o velmi aktuální téma pro české podmínky, kde panuje nedostatek pěstounských rodin schopných postarat se o velké sourozenecké skupiny. Dochází tak k situacím, kdy v neodůvodněných případech jsou sourozenci rozdělováni (v ústavní péči stále mimo jiné z důvodu rozlišení ústavů podle věku dětí či neschopnosti postarat se o děti s různými potřebami). Často je u nás opomíjena unikátnost sourozeneckých vztahů a skutečnost, že sourozenci pro sebe znamenají hodně (i když třeba nevyrostali spolu).²⁸

- V systémech podobných českému převažuje příbuzenská pěstounská péče, na kterou můžeme nahlížet také jako na formu speciální péče, i když se jedná o trochu jinou specializaci, než byla popisována v předchozích řádcích. Tato forma péče je v podstatě tou nejpřirozenější péčí, kdy se širší rodina stará o svého příbuzného. Současně ale víme, že je to stejně náročná péče o dítě jako péče nepříbuzenská. Velký rozdíl spočívá v tom, že ačkoliv je svěřením dítěte do péče příbuzného obvykle vyústěním dlouhodobých problémů v rodině, nemají pečující příbuzní příliš času se na novou situaci připravit. Projevy dětí v příbuzenské péči jsou však obdobné jako u dětí v péči „cizích“ pěstounů. I tyto děti zažívají trauma a prožívají ztrátu své nejbližší rodiny nejčastěji z následujících důvodů:²⁹

- o Náhlé úmrtí z důvodu nemoci či nehody rodiče nebo rodičů.
- o Úmrtí jednoho z partnerů, které vede k tomu, že druhý partner situaci nezvládá a děti opouští.
- o Mládí a nezralost matky, která péči o své dítě nezvládá.
- o Odebrání dítěte rodiči (nejčastěji matce), který žije sociálně patologickým způsobem života.
- o Psychiatrická diagnóza rodiče nebo rodičů.
- o Rodič nebo rodiče jsou ve výkonu trestu.
- o Rodiče, u kterých se projevila závislost na drogách či alkoholismus.

Je proto zásadní hledat, jak do příbuzenské pěstounské péče doručit znalosti a dovednosti, které se vztahují k tématům péče o přijaté dítě. Příbuzní, kteří se starají o dítě svých příbuzných, se potřebují stát někdy velmi rychle specialisty v mnoha tématech a potřebují podporu, aby mohli dobře pečovat o svěřené dítě.

²⁵ Adoptin&Fostering (2012). Multiculturalism, identity and family placement. Volume 36. BAAF. London. 2012.

²⁶ Např. http://www.rozumacit.cz/zs/file_prirucky_a_publicace/Romske_dite_v_nahradni_rodine%282008%29.pdf

²⁷ Phase One Evaluation (2013).

²⁸ Saunders, H., Selwyn, J., Fursland, E. (2013).

²⁹ Uhlířová, V., & kol. (2010).

6. Na (dlouhé) cestě ke specializaci pěstounské péče

V hledání specializovaných forem péstounské péče podle témat, která se vyskytují v životě ohrožených dětí a která mají zásadní vliv na jejich život, by bylo možno dále pokračovat. Jistě by byli vítáni specializovaní či profesionální pěstouni, kteří by si věděli rady s tématy domácího násilí, rozuměli by tématům dospívajících mladých lidí, trpělivě by se starali o děti s poruchami učení, byli by zběhlí v problematice azyklantů, s vervou by překonávali všechny překážky spojené s péčí o těžce mentálně postižené dítě, dítě s poruchou autistického spektra atd.

Je však reálné mít na každou specifickou situaci specialistu? Ovšem, že není. A není to ani smyslem pěstounské péče. Protože přes všechny rozvinuté systémy, výzkumy, analýzy, teze a závěry, které rozebírají péči o ohrožené děti do nejmenšího detailu a přináší tolik cenné poznatky o tom, jaký by pěstoun měl být, je primárním faktorem péče o svěřené dítě jeho absolutní přijetí. Bezpodmínečné přijetí, kdy „ať se děje, co se děje“, pěstoun či celá pěstounská rodina pro dítě vytváří bezpečné a stabilní místo, které je i jeho. Dítě by se nemělo v rodině cítit jako „na léčení“ (i když tomu tak do jisté míry vlastně je). Specializace a profesionalizace pěstounské péče je náročná právě v tom, že pěstoun je skrytým „odborníkem“. Rozumí tomu, co se děje s jeho dětmi, pozoruje a pracuje s tím, co s dětmi zažívá, sleduje a vyhodnocuje, jak se dítě projevuje. Zároveň umí reflektovat svoji péči a diskutovat s dalšími odborníky, kteří se kolem dítěte pohybují. Pěstoun je tak neustále v práci, a na rozdíl od běžného zaměstnání pěstoun nemá nikdy volno a má jen málo příležitostí ze své práce na chvíli odejít a vytvořit si potřebný odstup od rozdělané práce. Pěstoun nemůže přeobjednat klienta na jiný termín, ani nemůže dát na dveře dílny oznámení „dnes zavřeno“. Je však možné být profesionálem 24 hodin denně?

To, že se v rámci pěstounské péče dají zvládnout zdánlivě neřešitelné situace a tato péče může ve specializované formě sloužit dětem, které jsou jinak odsouzeny k životu v ústavech, dokládá řada případů z české rodiny. To, že se někdy daří nacházet pěstouny pro děti s kombinací specifických potřeb, je faktem. Jsou pěstouni, kteří se starají o děti s fyzickým či mentálním postižením, o děti s autismem, nalezneme pěstouny, kteří pečují o romské děti nebo pěstouny, kteří jsou schopni zabezpečit dítě s nevyléčitelnou nemocí. Existují pěstouni, kteří se „perou“ s pubertáky, co chodí

za školu a testují hranice nejen pěstounů, ale i zákona. Co však chybí je systematická práce na úrovni zodpovědných aktérů systému péče o ohrožené děti a rodiny (obcí, krajů, ministerstev), jejímž cílem by měl být rozvoj pěstounské péče a smysluplná specializace jejich forem. Je tedy spíše vždy šťastnou náhodou, když se podaří do náhradní rodinné péče umístit dítě s kombinací různých potřeb. Relevantní otázkou pak zůstává, jak můžeme být úspěšní při rozvíjení různých forem pěstounské péče v českých podmínkách, když tolerance naší společnosti ke znevýhodněným lidem a dětem je spíše rezervovaná. Z aktuálního výzkumu Nadačního fondu J&T³⁰ realizovaného v březnu 2015 vyplývá, že sice roste počet lidí, kteří se zajímají o náhradní rodinnou péči a vážně o ní uvažují, na druhou stranu se ale nezvyšuje ochota lidí starat se o dítě „s tělesným či mentálním handicapem, případně dítě jiného etnika“. Průzkum ovšem také ukázal, že informovanost o náhradní rodinné péči není v České republice dobrá, a že lidé nemají jasno v základních tématech pěstounství. Je patrné, že u nás stále přetrvává vnímání pěstounství jako obdoby osvojení, kdy se dle uvedeného průzkumu 50 % lidí domnívá, že pěstouny se stávají lidé, kteří nemohou mít vlastní děti. Výše uvedené zjištění nám ukazuje, že cesta ke specializaci pěstounské péče bude opravdu obtížná, když ve společnosti přetrvává opačné vnímání o tom, pro koho je pěstounská péče určena. Je zřejmé, že zásadním předpokladem pro dobrý výkon pěstounské péče jsou satureované rodičovské potřeby či zvládnuté rodičovské ambice. Také zkušenost s výchovou vlastních dětí je pro pěstounství nespornou výhodou (i když skvělými pěstouny mohou být i lidé bezdětní). Pokud není všeobecná představa o pěstounství v souladu s tím, jaké pěstouny potřebujeme pro děti, je jasné, že se budou potřeby dětí a nabízené kvality a schopnosti pěstounů spíše míjet.

Celý koncept pěstounské péče už dnes není „pouze“ otázkou běžné péče o svěřené dítě a zejména zabezpečení základních potřeb a normálního dětství, ale klade na pěstouny a kvalitu jejich péče vyšší a vyšší nároky. Dnešní úprava pěstounské péče je podporována formou práv na odbornou pomoc a služby upravených v ustanovení § 47a zákona o sociální právní ochrany dětí. Práva jsou současně propojena s povinnostmi pěstounů a dohromady vytváří prostor pro výkon kvalitní, podporované a kontrolované pěstounské péče (viz rámeček Jaká jsou práva a povinnosti pěstounů?). Je tedy vhodná příležitost tento obecný zákonný rámec naplnit a vytvořit z něj systém vyhovující individuálním potřebám dětí v náhradní rodinné péči.

³⁰ Tisková zpráva dostupná na: <https://www.nadacnifondjt.cz/vice-nez-polovina-cechu-zvazuje-osvojeni-nebo-pestounskou-peci-boji-se-ale-financni-nouze-a-selhani-ve-vychove-t25.html>

Jaká jsou práva a povinnosti pěstounů?

a) Právo na poskytnutí trvalé nebo dočasné pomoci při zajištění osobní péče o svěřené dítě. Tato péče je poskytována po dobu, kdy je pěstoun uznán dočasně práce neschopným nebo při ošetřování osoby blízké, při narození dítěte, při vyřizování nezbytných osobních záležitostí (za takovou záležitost se považuje například účast na povinném vzdělávání) nebo při úmrtí osoby blízké. Z tohoto výčtu vyplývá, že tato pomoc spočívá zejména v zajištění krátkodobé péče o svěřené dítě.

b) Právo na poskytnutí pomoci se zajištění celodenní péče o svěřené dítě v rozsahu nejméně 14 kalendářních dnů v kalendářním roce. Tato péče musí být přiměřená věku dítěte. Poskytuje se v případě, když je svěřené dítě starší než 2 roky.

c) Právo na zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci alespoň jednou za 6 měsíců.

d) Právo na zprostředkování nebo zajištění bezplatného vzdělávání. Povinnost zvyšovat si znalosti a dovednosti v oblasti výchovy a péče o dítě je pěstounovi stanovena v rozsahu 24 hodin v době 12 po sobě jdoucích kalendářních měsíců. Obsah vzdělávání upravuje § 5 prováděcí vyhlášky k zákonu o sociálně-právní ochraně dětí.

e) Právo na pomoc při plnění povinnosti udržovat sounáležitost dítěte s rodiči, dalšími příbuznými a osobami blízkými a zajišťování osobního styku dítěte s těmito rodinami.

7. Dilemata specializace pěstounské péče

Na cestě ke specializované pěstounské péči se budeme určitě potýkat s úskalími, která budou spočívat také v úrovni zpochybňování potřebnosti nových druhů pěstounské péče. Budou předkládány argumenty, které budou podporovat stagnaci stávajícího systému. Jsou a budou předkládána tvrzení, že:

- O těžce postižené dítěti se není možné postarat doma.
- Proč rozvíjet nějaké služby, když máme řadu odborníků v ústavní péči (navíc jsou tam všichni pohromadě, nemusí se za nimi nikam cestovat).
- Specializovanou pěstounskou péči budou lidi dělat pro peníze, stane se z ní „byznys“.
- Pěstoun – specialista by měl mít vysokoškolské vzdělání.
- Děti budou násilně umisťovány do rodin, kam nechťejí, chtějí zůstat v dětských domovech.
- Specializovaní pěstouni budou lidi bez srdce, jak by jinak mohli dítě vrátit zpátky k rodině, atd.

Je úkolem systému, který chce hájit právo dítěte na plnohodnotné dětství, aby pěstounskou péči rozvíjel a specializoval. Je potřebné najít rozumnou a přirozenou míru specializace, kdy pěstounská rodina bude především domovem s laskavou péčí a léčivými účinky.

Skepsi nad rozvojem pěstounské péče např. vyjadřuje Albín Škoviera prostřednictvím dilematu „Náhradní rodič – odbornost nebo lidství? Ideálně oboje, ale jaká je realita?“ Vyjadřuje pochybnosti nad způsobem získávání náhradních rodičů, kdy náborové považuje za nepřijatelné. „Náhradní rodič i dítě se stávají objektem projektu, či dokonce marketingového záměru, kde se kritérium úspěšnosti stává kvantita – čím víc, tím lépe.“³¹ Pochybnosti jsou jisté na místě, na druhou stranu většina lidských činností, které vedou k pokroku a ke změně, vyžaduje neustálé úsilí a vzbuzuje jakýsi neklid, protože ideálního stavu nelze v zásadě nikdy dosáhnout (kvalitní pěstouny budeme hledat stále). Je určitě dobré pamatovat na to, aby se sama specializace nestala přehnanou (obdobně jako k tomu došlo u některých poskytovatelů sociálních služeb, kteří se tak vysoce specializovali, že se značně snížila jejich dostupnost pro značné množství klientů).

³¹ Škoviera, A. (2007), s. 64

Ze zahraniční (ale i české) zkušenosti víme, že je možné skloubit odbornost s laskavou péčí v rodině. A také víme, že „jen na skutečných vztazích můžeme stavět odhodlanost a vůli reálně pomoci tomu nejslabšímu článku společenského řetězce – opuštěným dětem.“³²

8. Co lze učinit pro úspěšnou specializaci pěstounské péče a její zvládnutí?

Intenzivní vyhledávání náhradních rodičů

Základem pro to, abychom se vydali na cestu specializace pěstounské péče, je snaha pomoci opravdu každému ohroženému dítěti. Vzpomenout si na to obrovské množství dětí, které i dnes budou usínat v pokoji ústavního zařízení. Pro rozvoj specializace pěstounství je zásadní nesmířit se s tvrzením, které můžeme dennodenně slyšet v médiích (ale i od odborníků v systému), a sice že tyto děti prostě nikdo nechce. Není přípustný návrat k rozdělování dětí na „vhodné“ a „nevhodné“ pro náhradní rodinnou péči.

K budování sítě specializovaných pěstounů patří jejich trpělivé (nekonečné) a aktivní hledání. Žádný systém se neobejde bez promyšleného a cíleného náboru, ve kterém informuje o potřebě pěstounů, potřebách dětí a o tom, jak se pěstouny stát a kam se obrátit. Náborové aktivity by měly být informačně bohaté a pravdivé, měly by informovat i o možnosti specializovat se na péči o určitou skupinu dětí. Jako efektivní nástroj získávání nových zájemců o pěstounskou péči je sdílení autentických zkušeností samými pěstouny, kteří se již o děti starají.

Užitečná příprava

Každý člověk vstupuje do přípravy na pěstounskou péči s nejrůznějšími očekáváními a nadějí, že právě na něho někde čeká dítě, které je opuštěné a bude šťastné, až se o něho postará právě tento velký člověk se srdcem na dlani, co se rozhodl poskytnout svůj domov a péči právě jemu.

„Noví náhradní rodiče příliš často očekávají, že jim dítě přinese do rodiny a do života radost. Namísto toho se přijaté dítě stane středem jejich vesmíru, ale středem, který je vším jiným než „sluníčkem“. Dítě se potřebuje zcela znovu naučit, jak se „připoutat“. Potřebuje často jiný styl výchovy, než jak náhradní rodiče vychovávají svoje děti.“³³

Je úkolem procesu příprav na náhradní rodičovství zprostředkovat zájemcům poznání, co pěstounská péče skutečně obnáší a jak změní jejich život. Klíčovým úkolem pěstounů je uvědomit si, že chování svěřených dětí je s velkou pravděpodobností ovlivněno jejich zážitky z předchozí péče a nedokončenými vývojovými fázemi, které nemohly proběhnout normálně, protože dítě procházelo nevhodnou péčí a zažilo např. pobyt v ústavní výchově.

³² Marek Roháček in Transformácia náhradnej starostlivosti o deti (2012).

³³ Vrtbovská, P. (2010), s. 69.

„Je těžké milovat „malého zloděje“, manipulanta, dítě bez zájmu, citově ploché atd.“³⁴ Tím nejdůležitějším, co však pěstouni mohou pro děti udělat, je nabídnout jim místo, kde jsou přijímáni a kde to s nimi „vydrží“ za všech okolností. Je důležité připravit pěstouny na nejrůznější (i krizové) situace a doprovázet je v těžkých chvílích. Není nic těžšího než sledovat rozpad pěstounské rodiny a osud dítěte, které musí z rodiny pryč a zažít tak další ztrátu, odmítnutí a bolest, kterou si ponese celý život.

Užitečný a přínosný přípravný proces na pěstounství je nesmírně přínosný pro děti i pěstouny. Každý zájemce o náhradní rodinnou péči může z procesu příprav vyjít právě jako specializovaný pěstoun, aniž by o této možnosti předem vůbec věděl. Příprava by se měla odehrávat v několika úrovních. Zahraniční modely³⁵ doporučují, aby hned v úvodní fázi byl k dispozici dostatek písemných materiálů, které upřímně přiblíží všem zájemcům:

- Povahu pěstounství.
- Charakteristiku dětí, které jsou ohrožené a ocitají se v systému náhradní péče.
- Kdo se může stát pěstounem (očekávání od pěstounů).
- Pro které děti hledáme pěstouny (pro jaké děti se budete připravovat na pěstounskou péči).
- Popis procesu, jak se stát pěstounem.
- Podmínky pro to, aby se člověk mohl stát pěstounem (včetně právních podmínek).
- Cíle vyhodnocovacího a přípravného procesu na pěstounství.
- Podpora a doprovázení pro pěstounské rodiny (včetně hmotného zabezpečení).
- Dobu trvání procesu a kdy je možné začít (termíny příprav apod.).

Další součástí procesu je návštěva přímo v místě bydliště zájemců o pěstounskou péči (v českých podmínkách se jedná o tzv. „sociální šetření“). Toto úvodní setkání v rodině zájemců by mělo sloužit k tomu, aby se zájemci mohli dozvědět více detailů o pěstounství, prodiskutovat svoji individuální situaci nebo se zeptat na témata, která je zajímají. Pro sociálního pracovníka je tato návštěva příležitostí získat předběžné informace o budoucích pěstounech a jejich podmínkách. Sociální pracovník se zaměřuje na potenciál k pěstounství a kapacitu a chuť se učit. Tématy úvodního setkání v rodině jsou kromě základních faktických údajů také složení rodiny, etnické a kulturní dědictví, náboženství, jazykové znalosti, profese, zdroje rodiny, dopravní dostupnost rodiny, mazlíčci, kuřáctví v rodině, zázemí dítěte atd.

³⁴ Ibid. s. 107

³⁵ Níže uvedený text je vypracovaný z informací Islington Children's Social Care Procedures Manual, dostupné na: http://islingtonchildcare.proceduresonline.com/chapters/quick_guide.html

Zájemci mají poskytnout podrobnější informace a vysvětlení k tématům:

- Motivace k rozhodnutí ucházet se o pěstounství právě nyní.
- Stručná životní historie, včetně zdravotních témat.
- Děti v rodině a další osoby, které žijí v domácnosti.
- Zaměstnání zájemců a pracovní doba, souvislosti s pěstounstvím.
- Bydlení - prostor, bezpečí, dopravní dostupnost, občanská vybavenost lokality.
- Podpůrná síť – přátelé, rodina, sousedé.
- Náboženství – jak je víra pro zájemce významná, jak jsou tolerantní k ostatním náboženstvím.

Informace, které mají být sdíleny se zájemci:

- Přípravy a posuzovací proces – informace, které budou vyžádány (zdravotní, reference apod.), vysvětlení způsobu a smyslu příprav a posouzení.
- Jak dlouho to bude všechno trvat a časová náročnost příprav, obsah příprav.
- Podpora zájemců, aby sdíleli jakékoliv své obavy, zejména ve vztahu ke zdraví a trestním záznamům.
- Další nároky, které jsou kladeny na pěstouny – další vzdělávání.
- Dostupná podpora pro pěstouny včetně hmotného zabezpečení.

Samotná příprava by měla potom být srozumitelná a zájemcům umožnit dozvědět se co nejvíce o citových, psychologických a praktických aspektech pěstounství proto, aby se mohli sami rozhodnout, kde je pěstounství pro ně to pravé. Témata, která by měla být součástí příprav:

- Jaké děti se ocitají v systému péče o ohrožené děti; kdo jsou tyto děti a jejich rodiny.
- Spolupráce při pěstounství (orgány sociálně-právní ochrany, doprovázející organizace, další odborníci, kteří se podílejí na péči o dítě).
- Práce s biologickými rodiči svěřeného dítěte a povinnost podporovat kontakt dítěte s jeho rodiči.
- Potřeby dětí v náhradní rodinné péči.
- Co je práce pěstounů, co se od nich očekává, jaké jsou jejich povinnosti a zodpovědnost.
- Co znamená bezpečná péče.
- Podpora dítěte jako jedinečné bytosti, nediskriminace.
- Podpora pěstounských rodin při výkonu pěstounské péče.

Z uvedených témat vyplývá, že řadu „speciálních“ témat by se měl budoucí pěstoun dozvědět již v „základní“ přípravě, kterou prochází všichni (nepříbuzenští) pěstouni. Jak ale dosáhnout kýžené specializace? Je možné přípravy rozšířit o témata pro specializovanou skupinu pěstounů. V našich podmínkách se bude zejména zpočátku jednat spíše o jednotlivce, kteří projeví zájem starat se např. o děti s postižením, proto je vhodné mít zmapovanou síť odborníků, kteří takové zájemce doškolí formou individuálních sezení a doporučí jim k dalšímu nastudování další relevantní informace.

Další vzdělávání aneb specialistou za pochodu

V praxi potom specializace probíhá zejména už v době péče o dítě, kdy mají pěstouni i nadále povinnost se vzdělávat. Tak, jak při péči o dítě narážejí na nejrůznější témata, je úkolem doprovázejících pracovníků a dohledového orgánu sociálně-právní ochrany reagovat na potřeby praktické péče a podporovat pěstouny ve vzdělávání se v oblastech, které jsou pro ně při dané péči relevantním tématem. Doprovázející organizace by měla mít dobrou znalost o nabízených vzdělávacích programech, ale současně by je měla být schopná zajistit i v případě, že vznikne akutní potřeba některé téma zajistit externím školitelem nebo se mu jinak speciálně věnovat. Vzdělávání by mělo být pro pěstouny užitečné a pěstouni by měli mít možnost dávat zpětnou vazbu, zda jim pomáhá se specializovat.

Efektivní doprovázení

Specializaci a profesionalizaci pěstounské péče bezesporu napomůže i specializované doprovázení, které by se mělo stát součástí nabídky služeb doprovázejících organizací. V zahraničních systémech je nabídka specializovaných podpůrných služeb velmi široká a umožňuje tak pěstounským rodinám, které se specializují na určitý typ péče, kvalitní výkon pěstounské péče o skupiny dětí se specifickými potřebami a v různých životních situacích. A tak např. mezinárodní organizace Barnardo's³⁶ nabízí zkušenosti a specializovanou podporu pěstounům zaměřujících se na péči o:

- Děti s poruchami chování a emocí.
- Děti s poruchami sociálních funkcí.
- Děti a mladé lidi z minorit.
- Děti bez doprovodu (dětí hledající azyl v zemi).
- Děti, které jsou obětmi obchodu s lidmi a vykořisťování.
- Děti s lehkým mentálním postižením.

Jedině s vydatnou a profesionální podporou bude specializovaná pěstounská péče fungovat, protože nároky na péči o děti, které přicházejí do těchto forem péče, jsou skutečně vysoké. Dobré doprovázení současně umožňuje i účinnou kontrolu výkonu pěstounské péče.

Pokud se podaří provést pěstouny celou přípravou, skutečně je připravit, dobře k nim umístit ohrožené dítě, podporovat je a provázet, můžeme s poměrně velkou jistotou říci, že taková pěstounská rodina bude „léčivým místem“³⁷, kde pěstouni umí³⁸:

- Vytvořit bezpečné a léčivé prostředí.
- Vytvořit jasnou a konzistentní strukturu pro společný život.
- Komunikovat, mluvit, naslouchat a sdílet.
- Používat při novém učení spíše přirozené následky než trestání.
- Zapojovat dítě do života rodiny a běžných povinností.
- Být tvořivými a kreativními rodiči.
- Pečovat směrem k rozvoji schopností a zdravé autonomie dítěte.
- Pečovat o sebe a svého partnera.
- Vyhledat kvalifikovaného specialistu na problém.
- Vážít si sebe a vědět, že pěstounství znamená dělat úžasnou a užitečnou věc.

³⁶ Dostupné na: http://www.barnardos.org.uk/fostering_and_adoption_locally/fostering_and_adoption_london_south_east/fosteringlease.htm

³⁷ Termín „rodina jako léčivé místo“ a následně základní principy takové rodiny jsou použity z knihy Vrtbovská, P. (2010). Autorka se v knize věnuje traumátům v raném dětství a poruchám attachmentu. Rodiny, které jsou těmi „léčivými“ pro poruchy attachmentu, jsou do jisté míry také specializované pěstounské rodiny, proto se nám jeví jako vhodné použít principy této léčebné rodičovské péče na celý kontext specializované pěstounské péče.

³⁸ Vrtbovská, P. (2010), s. 111 – 114.

9. Shrnutí aneb nezbytné kroky na cestě ke specializaci pěstounské péče

Na závěr si dovolíme navrhnout několik doporučení, která by mohla být skromným návodem k naplnění nelehké výzvy, kterou představuje zkvalitnění pěstounské péče a její specializace. Výše jsme již popsali, že bez kvalitního procesu příprav a efektivního a účelného doprovázení není možné zajistit bezpečně fungující specializovanou pěstounskou péči. Jsou však další podněty, které mohou napomoci zlepšení a rozvoji specializované pěstounské péče. Na řadu z nich je možné reagovat z lokální úrovně orgánu sociálně-právní ochrany dětí či doprovázející organizace, další jsou pak systémové charakteru a vyžadují koncepční či legislativní uchopení na národní úrovni. Uvedené náměty je jistě vhodné ověřit v praxi formou pilotních projektů.

Zavedení specializovaných typů pěstounské péče

Pro jasnost a přehlednost je potřebné legislativně nebo metodicky definovat některé další druhy pěstounské péče, jimiž mohou být například:

- a) Příbuzenská pěstounská péče (včetně osobní péče poručníka dítěte).
- b) Dlouhodobá pěstounská péče (obdoba stávající péče vykonávaná na „neprofesionálním“ základě).
- c) Specializovaná (terapeutická) pěstounská péče pro péči o děti s potřebou vysoké míry podpory. Tento typ péče by vytvořil alternativu rodinné péče pro děti, jimž je dnes nutno zajišťovat odborné služby pobytovou formou. Tato péče by byla vykonávaná odborně připravenými pěstouny, se specializací pro řešení různých potřeb a situací v životě dítěte. Šlo by o péči vykonávanou na profesionálním základě s vysokou mírou podpory ze strany odborných služeb. Pěstoun – profesionál by měl být ve velmi úzkém vztahu s podpůrnou službou (zaměstnanec, smluvní vztah o poskytování podpory atd.). Osoby vykonávající tento typ péče by měli mít předchozí zkušenost s jinými typy náhradní rodinné péče. Tuto péči lze využít pro děti s mentálním nebo zdravotním znevýhodněním, děti s potřebou terapeutické pomoci, děti s vážnými výchovnými problémy apod.
- d) Krizová pěstounská péče (obdoba stávající pěstounské péče na přechodnou dobu), vykonávaná na profesionálním základě.

e) Odlehčovací pěstounská péče, poskytovaná krátkodobě jak rodičům, tak jiným pěstounům dlouhodobě pečujícím o svěřené dítě, tento typ péče lze vykonávat na částečně profesionálním základě.

f) Podpůrná pěstounská péče, která je součástí sociální práce s rodinou dítěte, jde o typ střídavé péče rodičů a pěstouna, přičemž pěstoun je zapojen do práce s rodiči (např. v oblasti rozvoje rodičovských kompetencí atd.).

g) Sdílená pěstounská péče, kdy je do pěstounské péče umístěn i nezletilý rodič dítěte nebo i zletilý rodič ve vyjmenovaných případech (osamělá těhotná žena, rodiče léčící ze závislosti atd.). Příkladem mohou být pěstounské rodiny zajišťující sdílenou péči ve Velké Británii nebo „profesionální odborné náhradní rodiny“ v Polsku.

h) Smluvní pěstounská péče, kdy je dítě svěřeno do pěstounské péče na základě žádosti rodiče, nepodléhá soudnímu rozhodnutí, na omezenou dobu.

Vyhodnocení potřeb dětí, které se nacházejí v ústavní péči a v evidencích orgánů sociálně-právní ochrany dětí

V našem systému stále neexistuje komplexní zjišťování dat a informací o dětech, které se dostávají do systému péče o ohrožené děti a rodiny. Nemáme tak dostatečně kvalifikovaný přehled o potřebách dětí a rodin, a nemůžeme tak adekvátně reagovat na jejich situaci. Obtížně tak můžeme plánovat podobu potřebných forem péče, včetně té specializované pěstounské péče. Kromě nastavení systému evidence, sběru dat a průběžných analýz o potřebách dětí v systému, které patří mezi opatření systémového charakteru, je nutné průběžné sledování výstupů vyhodnocení potřeb dětí a podle nich naplánovat nábor a strukturu pěstounských služeb pro jednotlivé specializace.

Sledování a vyhodnocování důvodů předčasného ukončení pěstounských péčí

Jasným ukazatelem pro změnu v systému pěstounské péče může být zmapování situací, sledování a vyhodnocování důvodů, které vedly k tomu, že z pěstounské rodiny muselo odejít svěřené dítě. Při této analýze mohou být odhaleny nedostatky v přípravách, v doprovázení, v kontrole pěstounské péče apod. Vzhledem k tomu, „krach“ pěstounské péče je pro ohrožené dítě další ztrátou, zklamáním a traumatem, měla by být těmto případům věnována mimořádná pozornost. V rámci systému péče o ohrožené děti by to měl být především stát, který by se měl detailně zabývat revizí „nevydařených“ pěstounských péčí. Opět je ovšem možné podrobit analýze případy, které se odehrály v určitém čase na území kraje.

Příprava, posouzení a zařazování pěstounů do evidence dle specializace

Jak již bylo uvedeno výše, pro uvedení specializace v praxi je nutné modifikovat systém příprav, posouzení a konečně umožnit jejich zařazování a vedení v evidenci osob vhodných stát se pěstouny podle jejich specializace. Jedná se v zásadě o rozšíření metodické činnosti.

Osvěta a informovanost o specializovaných formách pěstounské péče

Již jsme se věnovali nutnosti aktivně pěstouny vyhledávat prostřednictvím informačních náborů, současně je však třeba pracovat s dalšími lidmi, kteří jsou součástí systému a zapojují se do okruhu pěstounské péče. Jedná se zejména o práci se soudy, zdravotníky, pedagogy apod., pro které je zásadní aby rozuměli tomu, co je to specializovaná pěstounská péče, jejímu účelu a proč je dobré, aby se zapojili do jejího fungování. Jedná se o budování dobré praxe na všech úrovních systému.

Rozšíření standardů pěstounské péče

Většina z představených systémů má zavedeny standardy kvality pěstounské péče. V České republice jsou prostřednictvím standardů kvality sociálně-právní ochrany upraveny podmínky činnosti doprovázejících organizací, které zajišťují podporu výkonu pěstounské péče. Bylo by určitě vhodné, aby byly tyto standardy rozšířeny o kritéria, která se týkají praktického výkonu pěstounské péče.

Zavedení limitu počtu svěřených dětí do jedné pěstounské rodiny

Dítě ve specializované pěstounské péči potřebuje velmi individuální přístup a někdy i intenzivní péči. Je zásadní, aby pečovatelská kapacita pěstounské rodiny nebyla přetěžována a rodina se mohla plně soustředit na péči o svěřené dítě. Z důvodu udržení a zvyšování kvality poskytované péče je žádoucí omezit počet dětí, o které je možné se najednou starat v jedné rodině. Tento limit by bylo vhodné zavést i u „běžné“ pěstounské péče, protože každé dítě v pěstounské péči se vyrovnává s řadou traumat a potřebuje mít někoho „pro sebe“. Výjimku tvoří sourozenecké skupiny, které musí být umístěny pohromadě, pokud neexistují závažné důvody pro rozdělení sourozenců. Inspirací přitom může být polský model se závažným nárokem na asistenci v případě péče o větší počet dětí.

Kategorizace hmotného zabezpečení pěstounské péče

Odměňování specializovaných pěstounů by se mělo odlišovat od běžné pěstounské péče, protože péče o děti se specifickými potřebami bude znamenat daleko větší omezení pro pěstounskou rodinu, která nemůže k této v podstatě profesi ještě naplno pracovat.

Specializované doprovázení

Nutnost efektivního a specializovaného doprovázení pro různé formy pěstounské péče již byla zmíněna na více místech v příručce. Přesto je dobré ještě jednou zdůraznit, že bez pestrého (a stále se rozvíjejícího) spektra služeb a spolupráce dalších odborníků (lékařů, učitelů, psychologů apod.) nemá specializovaná pěstounská péče možnost dobře fungovat ve prospěch ohrožených dětí.

10. „Přirozená“ specializace pěstounské péče (příklady dobré praxe)

I bez zákonného či bližšího metodického vymezení specializací pěstounské péče je zřejmé, že v terénu dochází k profesionalizaci, a tak i profilování pěstounů tak, že se „specializují“ na poskytování péče určité skupině dětí nebo na rozvoj specifických dovedností, kterými se pěstouni potom stávají odborníky na práci s dětmi v dané oblasti. Trend specializace můžeme vysledovat zejména z činností doprovázejících organizací, které se zaměřují na podporu určitých skupin pěstounů či nabízejí ve svém portfoliu rozvoj kompetencí pěstounů prostřednictvím odborných metod. Díky veřejně dostupným informacím můžeme jako příklad uvést některé organizace působící v České republice.

Doprovázející organizace Amalthea

Kromě „běžných“ služeb doprovázející organizace nabízí tento subjekt mimo jiné **terapeutické metody na posílení citové vazby, které popisují tak, že:** „V rámci doprovázení pěstounských a adoptivních rodin má klíčový pracovník možnost lépe poznat rodinu v jejím přirozeném prostředí. Může tak lépe reagovat na zakázky rodiny doporučením konkrétních terapeutických metod, které si kladou za cíl posílit vzájemné citové vazby, posílit identitu dítěte, sebevědomí, zpracovat traumatický zážitek dítěte z minulosti. Vytvoření bezpečného vztahu mezi pěstounem/adoptivním rodičem a dítětem je často klíčové pro zdravý vývoj dítěte v pěstounské/adoptivní rodině. Klíčový pracovník ve spolupráci s pěstouny či adoptivními rodiči hledají tu nevhodnější metodu pro každé dítě. Jedná se např. o tyto metody: kniha života, dotyková terapie, terapeutické příběhy, filiální terapie, traumatická hlava, cvičení pro podporu smyslů, cvičení zaměřená na přijetí těla, atd.). Některé z metod do rodin přinášejí externisté terapeuti či psychologové (např. watch wait and wonder, videotrénink interakcí, pesso boyden psychomotor system).“³⁹

Doprovázející organizace Rozum a Cit

Organizace se specializuje na práci s příbuzenskými pěstounskými rodinami, zejména s rodinami, kde jsou pěstouny prarodiče. Z praxe této organizace vzešla i řada publikací, které mohou sloužit jako přípravné materiály pro specializaci pěstounů, patří mezi ně např. Dítě ve výchově příbuzných⁴⁰, Dospívající dítě v náhradní rodině⁴¹ nebo Romské dítě v náhradní rodině⁴².

Doprovázející organizace Děti patří domů

Tato organizace doprovází pěstounské rodiny a mimo jiné nabízí jako odlehčovací službu respitní pracovníky, kteří se starají o svěřené děti po dobu, kdy jejich pěstouni čerpají zasloužený odpočinek.

³⁹ Dostupné na: http://www.amalthea.pardubice.cz/cnrp_pro_pestouny.htm

⁴⁰ Dostupné na: http://www.rozumacit.cz/zs/file_prirucky_a_publikace/Dite_ve_vychove_pribuznych%282010%29.pdf

⁴¹ Dostupné na:

http://www.rozumacit.cz/zs/file_prirucky_a_publikace/Dospivajici_dite_v_nahradni_rodine%282008%29.pdf

⁴² Dostupné na: http://www.rozumacit.cz/zs/file_prirucky_a_publikace/Romske_dite_v_nahradni_rodine%282008%29.pdf

11. Použité prameny a literatura

Adoptin&Fostering (2012). Multiculturalism, identity and family placement. Volume 36. London, British Association for Adoption & Fostering.

Barvíková, J. & Palonciová, J. (2012). Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc - umístování dětí, podmínky péče o děti, financování provozu. Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v.v.i. Dostupné na: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_342.pdf

Bond, H. (2004). Fostering a child. A guide for people interested in fostering. London, British Association for Adoption & Fostering.

Bowlby, J. (2013). Ztráta. Praha, Portál.

Kuchařová, V., & kol. (2010). Zmapování ekonomické situace pěstounských rodin a zařízení pro výkon pěstounské péče. Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v. v. i.

Marošiová, L., & Bohovicová, M., & Šumšalová, S., & Žilinčíková, D. (2012), Transformácia náhradnej starostlivosti o deti na Slovensku po roku 1989. Správa z kvalitatívneho výskumu s kontextovou analýzou. Slovensko: Návrat.

Matějček, Z., & kol. (1999). Náhradní rodinná péče. Praha, Portál

Novák, O., & Paleček, J., & Matoušová-Šmídová, O., & Vyskočil, F., & Zuman, J., & Bubleová, V. (2013) Náhradní péče o děti v Dánsku, v Anglii a Walesu, na Slovensku a v Polsku. Středisko náhradní rodinné péče. 2013.

Phase One Evaluation (2013).: Improving Outcomes for Children with FASD in Foster Care Final. University of Saskatchewan 2013. Dostupné na: Report. <http://www.spheru.ca/publications/files/Improving%20Outcomes%20for%20Children%20with%20FASD%20in%20Foster%20Care%20-%20Final%20Report.pdf>

Saunders, H., Selwyn, J., Fursland, E. (2013). Placing large siblings groups for adoption. Good practice guide. London, British Association for Adoption & Fostering.

Škoviera, A. (2007). Dilemata náhradní výchovy. Praha, Portál.

Transformácia náhradnej starostlivosti o deti (2012) na Slovensku po roku 1989. Správa z kvalitatívneho výskumu s kontextovou analýzou. Návrat.

Uhlířová, V., & kol. (2010) Dítě ve výchově příbuzných. Praha, Rozum a cit.

Vaníčková, E., & Faierajzlová, V., & Nejedlá, M., & Votavová, J. (2012). Škola přátelská dětem. Stručný průvodce manuálem UNICEF pohledem nejlepšího zájmu dětí. Praha, 3. Lékařská fakulta Univerzity Karlovy.

Vrtbovská, P. (2010). O ztraceném dítěti & cestě do bezpečí. Attachment, poruchy attachmentu a léčení. Scan.

Zákon č. 256/1921 Sb., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských (již zrušený).

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině (již zrušený).

Zákon č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči (již zrušený). Dostupné na: <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=50&r=1973>

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, v platném znění

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník

O Nadačním fondu J&T

Nadační fond J&T se intenzivně věnuje **podpoře a pomoci ohroženým a náhradním rodinám** již od svého založení v roce 2004. Právě pomoc v nouzi a podpora náhradní rodinné péče jsou hlavními prioritami nadačního fondu. Vedle této podpory se Nadační fond J&T věnuje i dalším **aktivitám sociálního charakteru** v různých oblastech pomoci, jako je např. pomoc osobám nemocným a s handicapem, hospicová péče, modernizace nemocnic nebo podpora zvířecích útulků. Nadační fond se také aktivně zasazuje o **kultivaci třetího sektoru**, a to prostřednictvím podpory v oblasti Osvěta a vzdělávání. Jen v České republice rozdělí Nadační fond J&T ročně okolo 30 mil. korun, a to jak fyzickým osobám (jednotlivým žadatelům), tak osobám právnickým (neziskovým organizacím).

Mimo to realizuje nadační fond několik vlastních projektů určených jak široké, tak odborné veřejnosti. Většina z nich je zaměřena na pomoc ohroženým dětem prostřednictvím včasné, cílené a odborné podpory ohrožených rodin a také na rozvoj pěstounské péče.

Projekty Nadačního fondu J&T

Kampaň „Hledáme rodiče“ má pomoci najít v České republice dostatek pěstounů, kteří budou schopni poskytnout péči a domov dětem, jež z různých důvodů nemohou vyrůstat ve své biologické rodině. Dílčími cíli kampaně jsou obecné zvýšení povědomí o pěstounské péči a zvýšení prestiže pěstounů ve společnosti. Zájemcům o pěstounskou péči jsou určeny stránky www.hledamerodice.cz a bezplatná telefonní linka 800 888 245.

Komunikační mosty poskytují prostor pro sdílení a výměnu informací a zkušeností mezi poskytovateli náhradní péče, neziskovými organizacemi a zástupci státních institucí odpovědných za oblast péče o ohrožené rodiny a náhradní péče o ohrožené děti.

„Jak aktivně nacházet náhradní rodiče – profesionalizace procesů při výběru adeptů na nový typ zaměstnání“ (CZ.1.04/5.1.01/77.00268) a **„Možnosti systémové podpory ohrožených a náhradních rodin“** (CZ.1.04/5.1.01/B2.00015) jsou projekty realizované za finanční podpory ESF, prostřednictvím programu OPLZZ a státního rozpočtu. Zaměřují se na podporu odborné veřejnosti při práci s ohroženými a náhradními rodinami.

Bližší informace o Nadačním fondu J&T naleznete na www.nadacnifondjt.cz.

Prosecká 851/64, 190 00 Praha 9
www.nadacnifondjt.cz

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz